

8 maja 1945 roku. Polska perspektywa, red. Tomasz Bereza, Piotr Chmielowiec, Paweł Fornal, Rzeszów–Warszawa 2023, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Oddział w Rzeszowie, ss. 292, ill.

„Bo w pewnym, ale istotnym sensie, wojna nie skończyła się dla mnie ani w 1945, ani wkrótce potem. [...] myślę, że dla tych, którzy ją przeżyli, wojna nie kończy się nigdy w sposób ostateczny. W wierzeniach afrykańskich istnieje pogląd, że ktoś umiera naprawdę dopiero wówczas, kiedy umrze ostatni z tych, którzy go znali i pamiętali. To znaczy – ktoś przestaje istnieć, kiedy odejdą z tego świata wszyscy nosiciele pamięci. Coś takiego jest również z wojną” – pisał Ryszard Kapuściński¹. Podążając za przywołanym przez niego poglądem, nasuwa się pytanie – jak zatem uchronić pamięć o II wojnie światowej? Co zrobić, by nie zapomnieć o tragedii i krzywdzie, jakiej doświadczyły miliony ludzi? Choć wydaje się to z pozoru trywialne, to do otwartego katalogu możliwych rozwiązań zaliczam naukową pracę organiczną. Badania podstawowe są bowiem pierwszym krokiem dla wyczerpujących ujęć monograficznych, te natomiast stanowią podstawę dla wydawnictw o charakterze popularyzatorskim. O roli tych ostatnich w kontekście społecznego zachowania pamięci nie trzeba chyba nikogo przekonywać.

Refleksja ta znajduje swoją kontynuację także na gruncie badań historycznych, które – poprzez porządkowanie faktów, wydobywanie nieoczywistych perspektyw i systematyzację wiedzy – stają się jednym z narzędzi podtrzymywania pamięci zbiorowej. Właśnie w takim duchu została pomyślana recenzowana publikacja, której układ pozwala śledzić zarówno instytucjonalne, jak i społeczne konsekwencje wojny oraz pierwszych lat powojennych. Praca składa się ze słowa wstępnego od redakcji (s. 6–10), dwunastu rozdziałów merytorycznych (s. 11–270), wykazu skrótów (s. 271–275) oraz indeksów – osobowego (s. 276–285) i nazw miejscowych (s. 286–292). Zastosowany w pracy podział jest czytelny – początkowe artykuły dotyczą działalności cywilnych i wojskowych

¹ R. Kapuściński, *Ćwiczenia pamięci*, w: idem, *Busz po polsku*, Warszawa 2009 s. 13, za: J. Echternkamp, A. Labentz, R. Traba, 8/9 V 1945. *Początek końca*, w: *Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, Warszawa 2017, s. 227.

struktur Polskiego Państwa Podziemnego oraz sytuacji społeczno-politycznej na Rzeszowszczyźnie. Dalsze prace koncentrują się wokół terroru stosowanego zarówno przez Armię Czerwoną, jak i sowieckie organy bezpieczeństwa. Dalej zaprezentowano artykuły poświęcone kreowaniu nowej powojennej rzeczywistości, a w końcowej części monografii zebrano studia nad stratami wojennymi (w ujęciu lokalnym). Korzystając z przywileju recenzenta, który pochyla się nad monografią wieloautorską oraz zdając sobie sprawę z ograniczeń objętościowych tekstu, zdecydowałem się na szersze omówienie jedynie części prac składających się na opisywany zbiór.

Tom otwiera tekst autorstwa Waldemara Grabowskiego poświęcony kondycji i działaniom Polskiego Państwa Podziemnego w 1945 r. (s. 11–23). Następnie zaprezentowano rozdział Pawła Fornala (s. 25–45), który opierając się na dokumentach wytworzonych przez komunistyczny aparat bezpieczeństwa, przedstawił – jak sam odnotowuje – „obraz społeczeństwa kreowany przez okupacyjny aparat terroru za pośrednictwem tajnych konfidentów oraz informacji dostarczanych przez funkcjonariuszy jego struktur organizacyjnych” (s. 25).

Bliski moim zainteresowaniom badawczym rozdział pióra Bogusława Tracza pt. *Wyzwolenie czy podbój? Armia Czerwona na Górnym Śląsku w roku 1945* stanowi ciekawe podsumowanie i uzupełnienie aktualnego stanu wiedzy (s. 47–67). Opisując przejście frontu, autor bazuje na wydanych przed laty opracowaniach – trudno się dziwić takiemu zabiegowi, skoro temat „Tragedii Górnośląskiej” cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem badaczy². Na uwagę zasługuje wykorzystanie źródeł ze zbiorów własnych (naturalnie poza dokumentami dostępnymi w archiwach). Autor pisze o zbrodniach dokonywanych po przejściu Armii Czerwonej, porusza kwestie demontaży, a także przedstawia katalog problemów, do których zaliczyć można: gwałty, alkoholizm, rabunki, przemoc, zabójstwa.

² Znaczną część przywołał już Bogusław Tracz. W ślad za nim przypomnę o takich pracach jak: B. Tracz, *Rok ostatni – rok pierwszy*. Gliwice 1945, Gliwice 2004; *Rok 1945 w województwie śląsko-dąbrowskim*, red. A. Topol, Katowice 2004; *Zakończenie wojny na Górnym Śląsku*, red. Z. Woźniczka, Katowice 2006; *Tragedia Górnośląska jako barometr współczesnego dyskursu o Polakach i Niemcach*, Gliwice–Opole 2012; *Tragedia Górnośląska w miejscowościach podopolskich 1945*, red. P. Górecki, Opole 2015; *Tragedia Górnośląska 1945. Konferencja, Warszawa, 22 kwietnia 2015 r.*, red. G. Zielińska, Warszawa 2015; *Koniec wojny Na Śląsku. Rok 1945. Studia i materiały*, red. K. Jasiak, K. Kawalec, P. Stanek, Wrocław–Opole–Warszawa 2018. Do obszernego katalogu prac chciałbym także dodać nieobszerne, choć interesujące źródło, które udało mi się znaleźć podczas zagranicznej kwerendy w 2022 r.: K. Rosner-Leszczynski, „Boża opieka była z nami”. *Niemieccy jezuici w Festung Oppeln i powojennym Opolu (1945 r.). Relacja z Archivum Romanum Societatis Iesu w Rzymie jako uzupełnienie Uwag do listu z sierpnia 1945 r. Piotra Badury i Wandy Musialik*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 2023, 43, 1, s. 167–181.

Ogólnie rzecz ujmując, jest to ciekawe podsumowanie dotychczasowego stanu wiedzy połączone z wprowadzeniem do obiegu naukowego nowych ustaleń.

Dariusz Iwaneczko opisał problematykę obozów i więzień sowieckich na ziemiach polskich w latach 1944–1945 (s. 69–86). W tym miejscu należy zaznaczyć, że wspomniany historyk jest autorem publikacji *Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945). Leksykon*, w której zaprezentowano szersze ujęcie wspomnianej problematyki³. Jest to skrót badań opartych na solidnej kwerendzie archiwalnej, który powinien zachęcić czytelnika do dalszej lektury *Leksykonu*. Dalsze badania tej problematyki pozwolą odtworzyć powojenne dzieje niemieckich jeńców wojennych na terenie tzw. Ziemi Odzyskanych, które są niezwykle interesujące, a wciąż pozostają trudne do uchwycenia w skali mikroregionalnej⁴.

Następne rozdziały koncentrują się wokół działań wymiaru sprawiedliwości (Diana Maksimiuk, s. 87–100), szeroko rozumianego podziemia niepodległościowego (Krzysztof Sychowicz, s. 101–111) oraz środowisk narodowych (Maciej Motas, s. 113–148). Są to cenne prace, oparte na pokaźnym i zróżnicowanym materiale źródłowym (sprawozdania, meldunki, raporty), które sporządzone zostały w oparciu o równie obszerną literaturę przedmiotu.

W dalszej części pracy umieszczono artykuł Stefana Pastuszeńskiego, który przeanalizował treść „Ziemi Pomorskiej” – gazety wydawanej w latach 1945–1951. W ramach badań przedstawił narrację dotyczącą pierwszych powojennych miesięcy w Bydgoszczy (s. 149–165). W rozdziale poruszył najważniejsze wątki, np. kwestie dotyczące życia codziennego w mieście czy te związane z legitymizacją władzy komunistycznej. Uwagde autora nie umknęły także zaplanowane uroczystości, które organizowano poczynając od maja 1945 r. Tu jednak zabrakło mi odwołania do

³ *Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945). Leksykon*, wstęp, oprac. i red. D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa 2022.

⁴ Jeśli chodzi o ogólną literaturę przedmiotu dotyczącą niemieckich jeńców po wojnie, to dysponujemy, rzecz jasna, świetną pracą monograficzną J. Kochanowskiego, *W polskiej niewoli. Niemiecscy jeńcy wojenni w Polsce 1945–1950*, Warszawa 2001. Jeśli chodzi o szczególnie studia, o które apelowałem powyżej, to wspomnieć należy o artykule J. Hytrek-Hryciuk, *Radzieckie obozy jenieckie na wrocławskim Psim Polu (Breslau-Hundsfield)*, „Rocznik Wrocławski” 2011, 12, s. 85–92. Wspomniana badaczka jest także autorką pracy: eadem, „Rosjanie nadchodzą!”. *Ludność niemiecka a żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 2013. Pozostaje ona sztandarową pracą dotyczącą powojennych relacji pomiędzy Niemcami, Armią Czerwoną a Polakami. Tytaniczną pracę dotyczącą problematyki jenieckiej wykonała także: J. Aniszewska, *Zamęt. Czas powojnia w Stargardzie i okolicznych miejscowościach*, cz. 1, *Ku końcowi*, Poznań–Stargard 2022, s. 223–239.

sztandarowej pracy Piotra Oseki, która wzmocniłaby przeprowadzoną przez badacza analizę⁵.

Dalej wspomnieć należy o rozdziale pióra Sebastiana Drabika, który poświęcony został PPR-owi i jego roli w kształtowaniu wizerunku Armii Czerwonej (s. 167–186). To bardzo ciekawe studium, które uświadamia, jak różne metody propagandowe stosowane były zaraz po wojnie, by ocieplić wizerunek czerwonoarmistów (a było ich naprawdę sporo!). W dalszej części monografii znajduje się tekst Jerzego Autuchiewicza, który przedstawił bilans strat inteligencji białostockiej w czasie II wojny światowej (s. 187–200). Paweł Glugła opracował natomiast bilans okupacji i represji wojennych, przyjmując za kryterium geograficzne niewielką gminę Zakliczyn (s. 201–236). Czytając tytuł tego rozdziału, zastanawiałem się, dlaczego wybrano akurat ten obszar. Odpowiedź znalazłem, ale po lekturze dwunastu stron (s. 213). Autor tłumaczy, że przykład miasta i gminy Zakliczyn może być reprezentatywnym *exemplum* jak II wojna światowa wpłynęła na podobne do tego regiony. Niewątpliwie jest to słuszne spostrzeżenie. Inne, choć pod wieloma względami podobne uzasadnienie podjęcia badań w skali mikroregionalnej zaprezentowano w tekście zamykającym całą monografię. Rozdział Anny Owczarskiej-Ożóg poświęcony jest sytuacji mieszkańców gminy i wsi Raclawówka w latach 1944–1945 (s. 237–270). Czytając tę pracę, również zaciekawiony byłem doborem kryterium geograficznego. Autorka uzasadniła swój wybór definiując Raclawówkę jako przeciętną miejscowość, bez wielkiej historii, która nie została w sposób szczególny dotknięta okupacją i przejściem frontu. Jest to przekonujące tłumaczenie i stoi w opozycji do historii skupiającej się wyłącznie na przełomowych wydarzeniach, punktach zwrotnych i przypadkach skrajnych, co należy docenić.

Recenzja często postrzegana jest jako tekst, którego główne zadanie sprowadza się do wskazania jak największej liczby błędów. I choć znajduje to swoje uzasadnienie – chociażby przy pracach o niskim poziomie merytorycznym – to zawsze podkreślałem, że staram się unikać takiej formy ortodoksyjnego pisarstwa. Podążając za wypracowanym przeze mnie modelem recenzenckim, zwrócę jedynie uwagę na używane w monografii określenie „komendant wojenny” oraz „komendantura wojenna”, bowiem otwiera ono drogę do ciekawej dyskusji. W recenzowanej pracy takim terminem posługiwali się różni autorzy, chociażby Bogusław Tracz (s. 66) czy Stefan Pastuszewski (s. 150, 151). Otóż w 2021 r., na łamach czasopisma „Pamięć i Sprawiedliwość”, Wojciech Skóra wystosował odezwę w sprawie błędu translatorskiego dotyczącego rosyjskiego określenia

⁵ P. Oseka, *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.

wojennaja komendatura (военная комендатура). Jak zauważa wspomniany badacz, przymiotnik *wojennaja* ma dwa znaczenia – „wojenny” oraz „wojskowy” i wynika z kontekstu. W przypadku komendantur powinniśmy określać je mianem „wojskowych”. Na poparcie swojej tezy Wojciech Skóra przytacza sporo interesujących przykładów, warto zatem sięgnąć bezpośrednio do jego tekstu⁶. Sam biję się w tym miejscu w pierś, bo jeszcze do niedawna nieświadomie używałem formy „niepoprawnej” (na przykład w recenzji sporządzonej w 2023 r.⁷). Liczę jednak, że zwrócenie uwagi na tę kwestię przyczyni się do promocji postulatów Wojciecha Skóry, który nie będzie musiał wyrażać więcej obaw związanych z tradycją nazewniczą polskiej historiografii⁸.

Wracając do głównego tematu recenzji, czyli pracy będącej przedmiotem niniejszego omówienia, uważam, że powinna ona zainteresować w sposób szczególny badaczy zajmujących się schyłkiem drugiej wojny światowej i pierwszymi powojennymi latami. Zaprezentowane treści są interesującym uzupełnieniem dla lokalnej jak i ogólnopolskiej historiografii, a spora różnorodność tematyczna i zróżnicowanie w analizowanych terenach (od Śląska aż po Podkarpacie) skłania do opinii, że na pracę zwrócą uwagę badacze z całej Polski. Wypada pogratulować redaktorom doboru artykułów, które z całą pewnością znajdą swoich odbiorców.

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Studies (Opracowania)

- Aniszewska J., *Zamęt. Czas powojnia w Stargardzie i okolicznych miejscowościach*, cz. 1, *Ku końcowi*, Poznań–Stargard 2022.
- Echternkamp J., Labentz A., Traba R., *8/9 V 1945. Początek końca*, w: *Wyobrażenia przeszłości. Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, red. R. Traba, H. Henning Hahn, współpraca M. Górny, K. Kończal, Warszawa 2017.
- Hytrek-Hryciuk J., *Radzieckie obozy jenieckie na wrocławskim Psim Polu (Breslau-Hundsfeld)*, „Rocznik Wrocławski” 2011, 12.
- Hytrek-Hryciuk J., *„Rosjanie nadchodzą!”. Ludność niemiecka a żołnierze Armii Radzieckiej (Czerwonej) na Dolnym Śląsku w latach 1945–1948*, Wrocław 2013.
- Kochanowski J., *W polskiej niewoli. Niemieccy jeńcy wojenni w Polsce 1945–1950*, Warszawa 2001.

⁶ W. Skóra, *Instrukcje dla komendantów Armii Czerwonej obejmujących władzę na terytorium Polski w latach 1944–1945*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, 38, 2, s. 726–754.

⁷ K. Rosner-Leszczczyński, Jolanta Aniszewska, *Zamęt. Czas powojnia w Stargardzie i okolicznych miejscowościach*, cz. 1, *Ku końcowi* (ss. 335), cz. 2, *Początek* (ss. 599), Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Stargardzie, Stargard 2022, „Przegląd Zachodniopomorski” 2023, 67, 38, s. 580–583.

⁸ W. Skóra, *op. cit.*, s. 727.

Koniec wojny na Śląsku. Rok 1945. Studia i materiały, red. K. Jasiak, K. Kawalec, P. Stanek, Wrocław–Opole–Warszawa 2018.

Obozy i więzienia sowieckie na ziemiach polskich (1944–1945). Leksykon, wstęp, oprac. i red. D. Iwaneczko, Rzeszów–Warszawa 2022.

Oseka P., *Rytuały stalinizmu. Oficjalne święta i uroczystości rocznicowe w Polsce 1944–1956*, Warszawa 2007.

Rok 1945 w województwie śląsko-dąbrowskim, red. A. Topol, Katowice 2004.

Rosner-Leszczyński K., Jolanta Aniszewska, *Zamęt. Czas powojnia w Stargardzie i okolicznych miejscowościach*, cz. 1, *Ku końcowi* (ss. 335), cz. 2, *Początek* (ss. 599), Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Muzeum Archeologiczno–Historyczne w Stargardzie, Stargard 2022, „Przegląd Zachodniopomorski” 2023, 67, 38.

Rosner-Leszczyński K., „Boża opieka była z nami”. Niemieccy jezuici w Festung Oppeln i powojennym Opolu (1945 r.). Relacja z *Archivum Romanum Societatis Iesu* w Rzymie jako uzupełnienie Uwag do listu z sierpnia 1945 r. Piotra Badury i Wandy Musialik, „Studia Teologiczno–Historyczne Śląska Opolskiego” 2023, 43, 1.

Skóra W., *Instrukcje dla komendantów Armii Czerwonej obejmujących władzę na terytorium Polski w latach 1944–1945*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2021, 38, 2.

Tracz B., *Rok ostatni – rok pierwszy. Gliwice 1945*, Gliwice 2004.

Tragedia Górnośląska 1945. Konferencja, Warszawa, 22 kwietnia 2015 r., red. G. Zielińska, Warszawa 2015.

Tragedia Górnośląska jako barometr współczesnego dyskursu o Polakach i Niemcach, Gliwice–Opole 2012.

Tragedia Górnośląska w miejscowościach podopolskich 1945, red. P. Górecki, Opole 2015.

Zakończenie wojny na Górnym Śląsku, red. Z. Woźniczka, Katowice 2006.

Reportage (Reportaż)

Kapuściński R., *Ćwiczenia pamięci*, w: R. Kapuściński, *Busz po polsku*, Warszawa 2009.

Kacper Rosner-Leszczyński

(University of Wrocław, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-5464-6611>

e-mail: rosner.leszczynski@gmail.com

PUBLICATION INFO					
				e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Kacper Rosner-Leszczyński, the Historical Institute of the University of Wrocław, 49 Szewska Street, Wrocław 50-139, Poland					
SOURCE OF FUNDING: Statutory Research of the Historical Institute of the University of Wrocław					
SUBMITTED: 2024.06.18		ACCEPTED: 2025.07.31		PUBLISHED ONLINE: 2025.10.31	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh				EDITORIAL COMMITTEE e-mail: reshistorica@umcs.pl	 Crossref 
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS					